

LUCIAN
BOIA

ROMÂNII
ȘI EUROPA

O istorie
surprinzătoare

HUMANITAS

ROMÂNII ȘI EUROPA

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011; 2017, ediție ilustrată); *Jocul cu trecutul: Istoria între adevăr și ficțiune* (1998, 2002, 2008); *Două secole de mitologie națională* (1999, 2002, 2005, 2011; 2017); *Mitologia științifică a comunismului* (1999, 2005, 2011); *Sfârșitul lumii: O istorie fără sfârșit* (1999, 2007); *Pentru o istorie a imaginarului* (2000, 2006); *România, țară de frontieră a Europei* (2002, 2005, 2007, 2012); *Mitul democrației* (2003, 2007, 2013, 2020); *Între înger și fiară: Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre* (2004, 2011); *Jules Verne: Paradoxurile unui mit* (2005); *Omul și clima: Teorii, scenarii, psihoze* (2005, 2017); *Tinerete fără bătrânețe: Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi* (2006); *Occidentul: O interpretare istorică* (2007); *Napoleon III cel neiubit* (2008); „Germanofili”: *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial* (2009, 2010, 2013); *Franța, hegemonie sau declin?* (2010); *Tragedia Germaniei: 1914–1945* (2010, 2012); *Capcanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* (2011, 2012, 2016); *Istoriile mele: Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia* (2012); *Explorarea imaginară a spațiului* (2012); *De ce este România altfel?* (2012, 2013, 2018); *Eugen Brote (1850–1912): Destinul frânt al unui luptător național* (2013); *Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine* (2013); *Balcic: Micul paradis al României Mari* (2014, 2020); *Primul Război Mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări* (2014); *Dosarele secrete ale agentului Anton: Petru Comarnescu în arhivele Securității* (2014); *Suveranii României: Monarhia, o soluție?* (2014); *Maria, regina României, Jurnal de război* (3 vol., editor) (2014–2015, 2022); *Cum s-a românizat România* (2015); *Mihai Eminescu, românul absolut: Facerea și desfacerea unui mit* (2015); *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)* (2016); *Un joc fără reguli: Despre imprevizibilitatea istoriei* (2016); *În jurul Marii Uniri de la 1918: Națiuni, frontiere, minorități* (2017); *De la Dacia antică la Marea Unire, de la Marea Unire la România de azi* (2018); *Cum am trecut prin comunism: Primul sfert de veac* (2018); *Cum am trecut prin comunism: Al doilea sfert de veac* (2019); *Întrebări fără răspuns (sau cu prea multe răspunsuri)* (2019); *Românii și Europa: O istorie surprinzătoare* (2020); *Scurtă istorie a dezastrelor naturale (epidemii, cutremure și dereglări climatice)* (2020); *O privire teoretică asupra istoriei: Jocul cu trecutul – istoria între adevăr și ficțiune, Pentru o istorie a imaginarului, Un joc fără reguli – despre imprevizibilitatea istoriei, Întrebări fără răspuns (sau cu prea multe răspunsuri)* (2022); *De ce este România altfel? Zece ani mai târziu* (2022).

LUCIAN
BOIA

ROMÂNII
ȘI EUROPA

O istorie
surprinzătoare

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Veronica Dinu

Lucrare executată la Artprint

© HUMANITAS, 2020, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Boia, Lucian
Românii și Europa: o istorie surprinzătoare / Lucian Boia. –
București: Humanitas, 2022
ISBN 978-973-50-7574-3
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

În loc de introducere

PAGINILE CARE URMEAZĂ sunt în directă legătură cu eseurile mele anterioare privitoare la români și istoria lor, în primul rând cartea apărută în 2012 sub titlul, bine întipărit în conștiința publică, *De ce este România altfel?* De data aceasta, urmăresc parcursul european al societății românești, plin de evoluții spectaculoase și de întorsături de tot felul, căruia i se potrivește de minune același calificativ: „altfel“.

Tot „altfel“ mi-am propus să „revizitez“ dosarul minorităților naționale și să intervin în disputele fără de sfârșit dintre susținătorii „statului național unitar“ și adepții descentralizării regionale, inclusiv în varianta federală.

Acestea îmi sunt intențiile; cititorii vor aprecia cât de convingător voi reuși să fiu.

Biologie sau cultură?

ÎN REPRESENTĂRILE TRADIȚIONALE ALE ISTORIEI, originile au fost de regulă supraevaluate. Pentru orice comunitate etnică era important să aibă strămoși iluștri, care să-i asigure de la bun început un loc special între popoarele lumii. Românii n-au avut prea mult de căutat; pentru ei, lucrurile păreau a fi clare: se trăgeau din romani și numai din romani (cărora le purtau și numele, roman – român). În *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia* (1812), Petru Maior îi așeza față-n față, într-un semnificativ contrast, pe români și pe unguri. Cei dintâi, cum am văzut, de obârșie curat romană, neamestecați nici măcar cu dacii autohtoni, explicația acestei excepționale purități fiind cât se poate de simplă (sau așa i se părea istoricului): bărbații daci ar fi pierit în

război, iar femeile rămase („muieri sălbatice“, zice autorul) n-aveau cum să-i atragă pe romani, purtători ai unei civilizații superioare. Ungurii însă, vai de ei: un popor „corcit“, amestecat cu diverse neamuri, de calitate îndoielnică sau de-a dreptul inferioară. Mai târziu, istoriografia românească avea să-i recupereze și pe daci, ridicați automat de la condiția de „sălbatici“ la aceea de popor cu o înaltă civilizație. Vasile Pârvan îi considera superiori, în toate privințele, tracilor balcanici, în ciuda faptului că aceștia din urmă se aflau mai aproape de civilizația greacă. C.C. Giurescu vedea în daci, pur și simplu, un „popor de elită al Antichității“. Românii ar fi așadar atât daci, cât și romani, descendenți nu doar ai uneia, ci a două strălucite civilizații antice.

Adevărul e mai curând „invers“; românii sunt și ei „corciți“, nu mai puțin decât ungurii, și ca mai toate popoarele de altfel. Elementul „rasial“, cândva privilegiat, e cu totul lipsit de relevanță atunci când căutăm să deslușim trăsăturile caracteristice ale unei etnii sau ale unei națiuni. Acestea nu sunt categorii biologice, ci sinteze socioculturale. Or fi românii urmași ai romanilor, însă în tot Evul Mediu s-au aflat sub o puternică influență slavonă, în timp ce ungurii adoptaseră catolicismul și latina, ca limbă de cultură. În sens cultural, singurul care contează

în materie de civilizație, ei se prezentau mai latini decât românii!

Astăzi însă, a devenit de-a dreptul penibil să te lauzi cu strămoșii îndepărtați, romani, daci sau ce-or mai fi. Suntem mult mai legați de lumea de azi, în care trăim, decât de civilizații de mult apuse. De asemenea, diversitatea culturală a ajuns să fie mai interesantă și mai apreciată decât așa-zisa puritate rasială. Românii, în fapt, sunt cât se poate de amestecați, începând, dacă vrem, cu coloniștii romani, veniți nu de la Roma, cum îi plăcea să creadă lui Petru Maior (și întregului curent latinist), ci, precum scrie istoricul Eutropius, „*ex toto orbe romano*“ („din întreaga lume romană”). Românii sunt latini fiindcă vorbesc o limbă latină, nu fiindcă ar avea sânge roman (în fapt, poate n-au deloc sau aproape deloc). S-ar putea să aibă mai mult sânge slav (în ciuda faptului că nici nu vor să audă de o asemenea înrudire). Dar, încă o dată: să nu amestecăm biologia cu cultura. În ceea ce privește limba, în ciuda unor puternice influențe slave (și nu numai), româna aparține, categoric, familiei romanice, și asta e suficient pentru a marca decisiv identitatea lor ca unic popor latin din jumătatea răsăriteană a Europei.

Să lăsăm așadar la o parte tot ce ține de biologie. Problema este strict de ordin sociocultural. Din această perspectivă, românii au dovedit

de-a lungul istoriei o inepuizabilă receptivitate. Suntem rezultatul unui extraordinar amestec cultural. Aproape că nă lipsește nimic din civilizația europeană care, de la un secol la altul, să nu fi fost preluat și de români. S-ar putea, în termeni culturali, să fim cel mai amestecat popor al Europei. Am sorbit cam tot ce era de preluat din cultura europeană. Să fim oare tocmai noi cei mai europeni dintre europeni?

II

Curioasa limbă română

ORICE LIMBĂ VORBITĂ ÎNTR-O COMUNITATE spune multe despre istoria și trăsăturile comunității respective. În cazul românilor, ceea ce frapează este nesfârșita varietate a împrumuturilor de tot felul, venite dinspre toate punctele cardinale. Nici una dintre celelalte limbi ale continentului nu atinge un asemenea grad de diversitate. Limbă romanică, desigur, prin fondul principal de cuvinte, ca și prin cea mai mare parte a structurilor gramaticale, altminteri însă extrem de amestecată, cea mai puțin latină, se poate spune, dintre limbile romanice. E, de altfel, singura limbă a acestei familii izolată în spațiul răsăritean al continentului, complet detașată de blocul compact al romanității occidentale, acesta din urmă reunind, ca limbi principale, italiana,

franceza, spaniola și portugheza. O insulă latină pierdută într-o mare slavă, potrivit unei cunoscute expresii. În limbile romanice occidentale, elementul „nelatin“ (germanic, în franceză și italiană, și predominant arab în Peninsula Iberică, urmare a secolelor de stăpânire islamică) a lăsat o amprentă mai puțin profundă, departe oricum de infuzia masivă și de diversitatea influențelor de tot felul, atât de caracteristice limbii române.¹

Depinde, desigur, și de felul cum numărăm. Alexandru Cihac, autorul primului dicționar etimologic al limbii române (publicat între 1870 și 1879), o lucrare în genere apreciată de specialiști (în ciuda unor greșeli și exagerări), a procedat la o numărătoare cu rezultat surprinzător, mai ales în contextul curentului latinist din epocă, susținător al desăvârșitei latinități a poporului român și a limbii române. Cihac număra 5.765 de cuvinte (totuși, cam puține), dintre care doar 1.165 de origine latină, 2.361 slave (așadar, dublu față de fondul latin), 965 turcești, 635 grecești, 589 maghiare și 50 albaneze. Cu alte cuvinte,

1. Despre trăsăturile limbii române, în comparație cu ale celorlalte limbi romanice, a se vedea remarcabila lucrare a lui Carlo Taglavini, *Originile limbilor neolatine*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977 (traducere după *Le origini delle lingue neolatine*, ediția a VI-a, Casa Editrice prof. Riccardo Pàtron, Bologna, 1972).

doar o cincime din vocabularul românesc ar fi fost latin, două cincimi având rădăcini slave, iar alte două cincimi prezentând origini diverse.

Chiar așa să fie, româna tot nu și-ar pierde statutul de limbă romanică. Și în engleză, limbă incontestabil germanică, elementele latine, mai precis franceze (intrate în engleză în urma cuceririi normande din 1066), sunt mai numeroase decât cele germanice, caz asemănător cu cel al limbii române, doar că în română diversitatea influențelor este mult mai mare. Soluția a găsit-o Bogdan Petriceicu Hasdeu: e teoria „circulației cuvintelor“! Curios cum nu se gândise nimeni până la Hasdeu la o asemenea rezolvare; probabil din pricina faptului că, în afară de engleză și de română, nici o limbă europeană nu prezintă acest gen de paradox. Într-un dicționar, explică Hasdeu, toate cuvintele sunt egale. În fapt însă, în circulația firească a limbii, nici vorbă de vreo egalitate. Sunt cuvinte pe care le folosim zilnic, de nenumărate ori, după cum sunt cuvinte la care apelăm extrem de rar, și uneori nici măcar n-am auzit de ele. Sub acest aspect, fondul latin este net dominant în limba română. Se pot formula fraze întregi numai cu cuvinte de origine latină, ceea ce nu vom reuși cu toate celelalte cuvinte la un loc (sunt menționate în acest sens și unele poezii populare care cuprind doar cuvinte de proveniență latină).

Între timp, oricum, statistica a mai evoluat (ceea ce nu înseamnă că s-ar fi detașat complet de ideologie). Un calcul întreprins în 1942, pe baza dicționarului Candrea, care cuprinde 43.000 de cuvinte (de peste șapte ori mai multe decât în dicționarul lui Cihac), a identificat doar 7.000 de cuvinte de origine slavă, a șasea parte din întregul vocabular (în procente, 16,41%). Să observăm totuși că și elementul slav beneficiază de „circulația cuvintelor“. Dacă destul de multe cuvinte de origine slavă au căzut în desuetudine (uneori „forțate“, alteleori în chip natural, odată cu modernizarea limbii), sunt multe și acelea într-atât de intim prinse în țesătura limbii române, încât ar fi absurdă orice încercare de a le elimina. Sunt și cazuri când, „agresat“ de un cuvânt latinesc, cuvântul slavon a ieșit până la urmă biruitor. Cât de tare s-a încercat să iubim în latinește, lepădându-ne, măcar în această privință, de influența slavonă! Cuvântul „amor“, introdus forțat în limbă în secolul al XIX-lea, a pierdut complet bătălia în fața nu a unui singur, ci a două cuvinte, ambele slave la origine, și pe care le înțelegem cu siguranță fără să căutăm în dicționar: *dragoste* și *iubire*. Cuvântul latinesc s-a apărat cât a putut; poeziile lui Eminescu sunt pline de „amor“. A rămas până la urmă în limbă, dar într-o poziție cumva echi-vocă, cu o ușoară tentă ironică.

Fapt este că, multe sau puține (destul de multe până la urmă), cuvintele slave dau o coloratură specifică limbii române (mai intensă decât coloratura germanică a limbii franceze sau italiene); poate că din pricina acestei influențe româna, cât o fi ea de romanică, sună oarecum ciudat în urechile unui occidental.

Slavismele erau cu siguranță mai numeroase înainte de secolul al XIX-lea, marea perioadă de modernizare și de „relatinizare“ a limbii române. Școala latinistă urmărea pur și simplu să scoată din limba română tot ce nu era element latin. *Dicționarul limbii române*, elaborat, sub egida Academiei Române, de August Treboniu Laurian (apărut între 1871 și 1876), aduna, în două mari volume, toate cuvintele considerate a fi de origine latină și „exila“ într-un „Glosar“, mult mai subțire, elementele slave sau de alte origini, în așteptarea deplinei lor evacuări. De altfel, Laurian însuși spune în „Prefața“ monumentalei opere că „vorbele de origine neromânească, ca *slavă, cinste, iubire, ibovnic, vreme, vremelnice, stăpânire, slujbă, slujbaș* etc., nu pot și nu se cade să aibă loc într-un dicționar românesc“¹. În afară de „ibovnic“, care s-a cam uzat, toate celelalte cuvinte înșirate de Laurian au rămas

1. August Treboniu Laurian, I.C. Massim, *Dicționarul limbii române*, vol. 1, București, 1873, „Prefațione“, p. VI.

neclintite în vocabularul românesc, cu o frecvență destul de ridicată. Cuvântul „război“, tot de origine slavă, a stat la originea unor interpretări destul de ciudate. Laurian l-a scos, pur și simplu, din dicționar, înlocuindu-l cu „bellu“, cuvânt inexistent în limba română, însă corespunzător latinescului „*bellum*“. De remarcat că „*bellum*“ a dispărut și din toate limbile latine occidentale, înlocuit cu un cuvânt germanic („*guerre*“ în franceză, „*guerra*“ în italiană și așa mai departe). A circulat în epocă, în limba română, și o altă construcție, anume „resbel“, deformare a termenului corect, care permitea o etimologie fictivă, prin raportare la *res bellica* din latină. Până la urmă, „războiul“ a rămas așa cum fusese de la bun început, adică slav la români, germanic la ceilalți latini.

Prin excesul său, *Dicționarul* lui Laurian a avut un efect invers față de cel scontat, cufundându-se de-a dreptul în ridicol și provocând discreditarea totală a curentului latinist. Româna trebuia să se modernizeze, dar nu prin inventarea unei limbi paralele. Pe de altă parte, să nu ne închipuim că latinismul a pierdut pe toată linia. Pe parcursul secolului al XIX-lea, multe cuvinte latinești (sau din limbile neolatine) și-au găsit locul în limba română, în timp ce multe cuvinte nelatine, inclusiv slave, au fost marginalizate, sau chiar au dispărut din limbă,

cel puțin din limbajul curent. S-a petrecut astfel o relatinizare (masivă) a românei.

Mai afectate au fost fondul grecesc și cel turcesc, destul de consistente la vremea lor, dar cuprinzând cuvinte în bună măsură uitate, odată ce românii s-au îndepărtat de reperele orientale de civilizație. *Sarmaua*, ca și *ciorba* poartă însă în continuare denumiri turcești. Până și *cioban* e un cuvânt turcesc, probabil de proveniență mai veche, preluat de la pecenegi sau de la cumani.

Relativ numeroase sunt și cuvintele de origine maghiară, printre ele unele cu adevărat esențiale, precum *neam*, *oraș*, *hotar*...

Relatinizarea desfășurată pe parcursul secolului al XIX-lea a schimbat proporțiile în mod radical în favoarea fondului latin, fie prin preluarea unor cuvinte direct din latină, uneori și din italiană, dar în cea mai mare măsură din limba franceză. A fost un cutremur lingvistic. Se consideră că, în vocabularul actual al limbii române, aproape 40% dintre cuvinte sunt neologisme provenite din franceză, în termeni de frecvență ponderea fiind de circa 20%. Procesul a fost rapid, cea mai mare parte a acestor cuvinte intrând în limba română spre mijlocul secolului al XIX-lea, în interval de numai câteva decenii.

Iată un text datat 1868, scris într-o limbă deja modernizată, cu deosebiri minime față de

exprimarea actuală. Este un pasaj din faimosul articol al lui Titu Maiorescu „În contra direcției de astăzi în cultura română“, o critică severă adusă „formelor fără fond“, instituite, în opinia lui Maiorescu, prin prelucrarea superficială a elementelor de civilizație occidentală. Ceea ce ne interesează însă acum este limbajul folosit. Am subliniat cuvintele de origine franceză. Să-l urmărim așadar pe Maiorescu: „În aparență, după *statistica formelor* din afară, românii posed astăzi aproape întreaga *civilizație occidentală*. Avem *politică și știință*, avem *jurnale și academii*, avem *școli și literatură*, avem *muzee, conservatorii*, avem *teatru*, avem chiar o *constituțiune*. Dar în *realitate* toate aceste sunt *producțiuni* moarte, *pretenții fără fundament*, *stafii fără trup*, *iluzii fără adevăr*, și astfel *cultura claselor* mai înalte ale românilor este *nulă și fără valoare și abisul*, ce ne desparte de poporul de jos, *devine* din zi în zi mai adânc. Singura *clasă reală* la noi este *țăranul român*, și *realitatea* lui este *suferința*, sub care suspină de *fantasmagoriile claselor superioare*. Căci din sudoarea lui zilnică se scot mijloacele materiale pentru susținerea *edificiului fictiv*, ce-l numim *cultură română*, și cu obolul cel din urmă îl silim să ne plătească pictorii și muzicanții noștri, *academicii și atenianii* din București, premiile *literare și științifice* de pretutinderea, și din *recunoștință* cel puțin nu-i

producem nici o singură lucrare, care să-i înalțe inima și să-l facă să uite pentru un *moment mizeria* de toate zilele“.

Un român din urmă cu doar câteva decenii, de pe la 1820-1830, necunoscător de franceză, n-ar fi înțeles mai nimic din acest text.

Și pe parcursul secolului XX, franceza a rămas pentru români principalul rezervor de neologisme. În ultimele decenii i-a luat însă locul engleza (ca pretutindeni în lume). Cu rost sau fără rost, avem deja o grămadă de cuvinte englezești, mai bine zis, americane, intrate în limba română și preluate de regulă fără nici o modificare, spre deosebire de împrumuturile franceze care au fost de fiecare dată adaptate spiritului limbii (astfel, apelând tot la textul lui Maiorescu, *appareance* a devenit *aparență*, *statistique* s-a schimbat puțin în *statistică* și așa mai departe). Spunem însă, în cea mai curată limbă engleză, *manager* în loc de *administrator* (neologismul anterior, de origine franceză), *job* în loc de *slujbă* (vechi cuvânt de origine slavă), *board* în loc de *comitet* (alt neologism franțuzesc), *target* în loc de *țintă* (cuvânt de origine slavă)... ca să nu mai vorbim de *mall*, nume dat imenselor complexe comerciale, foarte pe placul românilor. Au dispărut și tradiționalele „floricele de porumb“; li se spune acum „popcorn“, pe americaneste. Și fiindcă tot vorbim despre *amestec*, și acesta pare

a fi pe punctul de a ceda locul, cel puțin în vorbirea mai elevată, termenului englezesc *mix*. Cum se vede, românii sunt gata să primească orice – și se dovedesc foarte prompti într-un asemenea demers.

III

Caruselul modelelor

PARADOXUL E CONSIDERABIL încă de la început: românii, un popor latin (cel puțin prin limbă), înregistrează mai multe secole de cultură slavă. Aflate chiar în zona de contact dintre cele două ramuri ale creștinismului, pe de o parte Bizanțul ortodox, la fel și slavii sudici, iar pe de altă parte Ungaria și Polonia, țări catolice, principatele române, Țara Românească și Moldova, fondate abia în secolul al XIV-lea, au optat, cu ușoare ezitări (mai ales în Moldova, unde propaganda catolică a fost destul de intensă), în favoarea ortodoxiei. Modelul bizantin, religios, cultural și politic a fost adoptat și prin unele legături directe, dar în mod esențial prin intermediul slavilor balcanici, mai concret prin influența țaratului bulgar, slavona, utilizată în țările române, fiind de

fapt bulgara medievală. Până în jurul anului 1600, aceasta avea să fie, în țările române, mai întâi de toate limba Bisericii, apoi a cancelariei domnești, precum și a primelor scrieri istorice și literare. Situație prelungită mult timp după ce, cucerite de turci, atât Bizanțul, cât și statul bulgar își încetează existența. E remarcabil cum românii au continuat să se inspire dintr-un model care în realitate nici nu mai exista.

Rămâne întrebarea de ce limba română a fost ignorată atâta vreme, în favoarea slavonei. Dacă ne aruncăm ochii pe *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung*, primul text cunoscut scris în română (la 1521), constatăm că limba era pe deplin formată și suficient de expresivă, și asta cu siguranță de ceva vreme. A jucat în favoarea slavonei un complex românesc de inferioritate (transmis până astăzi!) și, în fond, chiar o inferioritate reală. Să nu uităm că prin secolele VIII-IX, în timp ce spațiul românesc se prezenta ca o masă amorfă, aparent uitată de istorie, Bulgaria era o „putere regională“, capabilă chiar să amenințe Bizanțul. În faza lui de maximă expansiune, țaratul bulgar și-a extins stăpânirea, sau cel puțin influența, și la nord de Dunăre, pe teritoriul actual al României. Ne place sau nu ne place (dar, în fond, de ce să ne deranjeze?), cultura românească a fost într-o vreme un fel de

anexă a culturii bulgare sau, într-un plan mai general, a ortodoxiei balcanice.

Remarcabilă e ușurința cu care s-a adoptat modelul: o construcție slavonă așezată temeinic pe un teren latin. Asemenea „împrumuturi“ se vor repeta în istoria românilor. Românii s-au dovedit a fi mari specialiști ai schimbărilor de direcție. Complexul de țară mică și oarecum întârziată în mersul său istoric nu avea să-i abandoneze până astăzi. În fond, chiar dacă întemeierea celor două principate, Țara Românească și Moldova, a fost un mare pas înainte față de starea anterioară a unui spațiu destrucurat, importanța acestor state, am spune mai curând „stătulețe“, a rămas destul de modestă, mai ales dacă le comparăm cu marile puteri vecine, ca să nu mai vorbim de Europa Occidentală (de altfel, chiar sintezele recente de istorie europeană abia de spun câteva cuvinte despre români). Cauzele specifice ale diverselor întorsături de civilizație sunt, desigur, complexe, rămân însă ca trăsături constante sentimentul de inferioritate și spiritul de imitație.

După 1600, româna ia, în toate privințele, locul slavonei, păstrându-se totuși, până în plin secol XIX, scrierea chirilică. Cel puțin, românii află că sunt latini, ceea ce nu observaseră mai înainte. Și în această privință, factorul decisiv trebuie căutat tot în afară. Tinerii moldoveni,

aflați la studii în Polonia, revin de acolo cu o bună cunoaștere a limbii și culturii latine. E, pentru ei, o revelație: cât de tare seamănă româna cu latina! E clar, românii sunt urmașii romanilor care au colonizat Dacia. Noroc cu Polonia! Grigore Ureche este autorul primei cronici importante scrise în românește (în „moldovenește“, dacă ar fi să gândim și să ne exprimăm exact ca el). Concluzia lui, pe baza asemănărilor dintre română și latină, e fără echivoc: „De la Râm ne tragem“. E într-un fel amuzant că nu zice „Roma“, ci „Râm“, folosind, pentru a arăta cât suntem de latini, denumirea slavonă a Cetății Eterne.

Nu mai trece mult, și se petrece o altă schimbare de direcție, odată ce Imperiul Otoman decide să controleze mai îndeaproape principatele române. Intrăm în perioada fanariotă, de la 1711 la 1821, când, în ambele țări române, turcii îi numesc direct pe domnitori, cei mai mulți dintre ei greci din cartierul Fanar al Constantinopolului; și nu doar îi numesc, ci îi și scot din funcție, după voia inimii, mutându-i frecvent din Țara Românească în Moldova și din Moldova în Țara Românească. Odată cu ei, se stabilesc printre români un număr considerabil de greci care se vor integra atât în mediul boieresc, cât și în societatea citadină. Mai multe dintre familiile aristocratice românești sunt de origine greacă și mai toate au cel puțin câteva picături de

sânge grecesc. La fel și în mediul orășenesc: elementul grecesc a fost decisiv în activitățile comerciale și, în genere, în formarea burgheziei române. Este o perioadă; s-ar putea spune, de bilingvism, în orice caz, de dublă cultură, românească și grecească. În școli, atâtea câte erau, se învăța în limba greacă, prima școală românească fiind înființată de Gheorghe Lazăr, la București, abia spre sfârșitul perioadei (în 1818). S-a petrecut însă nu doar grecizarea, ci și, în ansamblu, o puternică orientalizare a societății românești (desigur, la nivelul elitelor; nu intră în discuție masa țărănească a populației). Românii s-au obișnuit să se îmbrace turcește, au adoptat, în unele privințe, modul de viață oriental, prezent, după cum am văzut, în bucătăria românească, în arhitectura orașelor și nu mai puțin în invazia unei mulțimi de cuvinte turcești în vocabularul românesc. Părea a fi o sinteză funcțională și solidă. În fapt însă, s-a dărâmat brusc și n-a mai rămas aproape nimic din ea. Asta, fiindcă românii au decis să schimbe modelul, și încă într-o manieră radicală, trecând brusc dinspre Răsărit la Apus.

Totul s-a petrecut extrem de repede. Iată-l pe Dinicu Golescu, mare boier muntean, născut la 1777 și dispărut în 1830. Un mare admirator al Occidentului. Sub titlul *Însemnare a călătoriei mele* (1826), a adunat, în drumurile sale spre

Apus, tot ce i s-a părut instructiv și demn de a fi preluat de români.¹ Este, în fond, o pledoarie pentru occidentalizarea societății românești. Asta nu-l împiedică să poarte în continuare veșminte „turcești”; ajunge astfel într-o încurcătură amuzantă, la un spital de alienați din Viena, pe care ar fi vrut să-l viziteze, fără succes însă, directorul stabilimentului explicându-i că pacienții, aflați deja într-o stare nervoasă precară, riscă să se sperie cumplit la vederea unui personaj îmbrăcat atât de ciudat. Fiii lui Dinicu Golescu, cei patru frați Golești (cel mai mare născut în 1809), vor fi însă perfect occidentalizați, din cap până în picioare, atât în materie de îmbrăcăminte, cât și în privința orizontului lor intelectual.

Primul contact mai substanțial cu un element de civilizație occidentală l-au avut românii grație ocupației rusești, în contextul războaielor ruso-turce, mai întâi între 1806 și 1812, apoi între 1829 și 1834. În Rusia, elita aristocratică vorbea curent franțuzește, la fel și ofițerii ruși, care și-au petrecut ani de zile în Principate. Desigur, un mic număr de români (din aristocrație) o rupeau deja pe franțuzește, încă de pe la sfâr-

1. Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, Buda, 1826; a se vedea și Dinicu Golescu, *Scrieri*, ed. îngrijită de Mircea Anghelescu, Minerva, București, 1990.

șitul secolului al XVIII-lea, dar fenomenul francez în societatea românească a luat cu adevărat amploare grație ocupanților ruși. După 1830, fenomenul a devenit irezistibil: elita românească a decis să rupă punțile cu Orientul, îndreptându-se masiv spre cultura occidentală, și în primul rând spre Franța, cea mai puternică și mai influentă dintre țările latine.¹

Românii și-au dat acum măsura de imitatori desăvârșiți. În câteva decenii, nu prea multe (faza decisivă se situează între 1830 și 1860), elita românească s-a lepădat de Orient și, pur și simplu, s-a occidentalizat. Românii și-au dat jos veșmintele orientale și au început să se îmbrace „europenește“, și chiar după ultima modă pariziană. Au pus cruce și limbii grecești, până atunci limba de cultură a Principatelor, aducând în locul acesteia, firește, limba franceză.

1. Două lucrări fundamentale privitoare la occidentalizarea societății românești în secolul al XIX-lea: Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, Cartea Românească, București, 1986 (reed. Humanitas, București, 2006) și Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident: Țările române la începutul epocii moderne (1800–1848)*, Humanitas, București, 1995. De reținut și lucrările mai vechi ale lui Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898, și *La Roumanie au XIXe siècle*, 2 vol., Paris, 1914, precum și E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 3 vol., București, 1924–1925.

Puțin mai complicată s-a dovedit înlăturarea scrierii chirilice. Biserica, îndeosebi, ținea la această tradiție, care o lega de întreaga ortodoxie răsăriteană. S-a încercat mai întâi un „alfabet de tranziție“, amestec bizar de litere latine și slove chirilice, până când, în 1862, alfabetul latin a fost în sfârșit adoptat în mod oficial (calendarul a rămas însă pe „stilul vechi“ până după Primul Război Mondial). În același timp, s-au transplatat în țările române și în România unită de după 1859 toate elementele de civilizație occidentală: instituții, coduri de legi, organizare administrativă, universități... și așa mai departe. Nimic n-a fost neglijat. În privința formelor, cel puțin, și între limitele unei elite destul de restrânse, România a devenit, aproape peste noapte, o țară occidentală. Nu însă și sub nivelul elitelor, în masa țărănească. De asemenea, acest transplant n-a putut evita o doză de superficialitate, de unde și critica maioreșciană a formelor fără fond. Performanța însă rămâne, și e uimitoare. Ajunge să privim literatura română, de tip strict oriental până după 1800, și complet occidentalizată spre mijlocul secolului al XIX-lea, cu toate genurile și modele literare împrumutate din Apus.

Este tentantă comparația cu Rusia. Și în Rusia s-a declanșat un proces de occidentalizare, chiar mai devreme, de pe la 1700. A fost însă din

voința unui singur om, țarul Petru cel Mare. El a introdus în chip autoritar tot felul de reforme, și mai presus de orice i-a obligat pe boieri să-și taie bărbile. În țările române, nimeni n-a obligat pe nimeni. Cum s-ar zice, boierii și-au tăiat singuri bărbile, de bunăvoie, din proprie inițiativă. A fost elanul unei întregi generații, faimoasa generație care a făcut Revoluția de la 1848 și Unirea Principatelor din 1859, marile reforme din vremea lui Cuza, instalarea pe tron a lui Carol I și Războiul de Independență din 1877–1878.

Influența franceză, masivă și determinantă, nu a fost însă singura. În poziția a doua, după Franța, dar deasupra celorlalte țări sau culturi, se află Germania: mulți tineri români frecventează universitățile germane și personalități importante ale României sunt de formație culturală germană (ajunge să-i menționăm pe Titu Maiorescu, marele îndrumător al culturii românești, sau pe însuși „poetul național“ Mihai Eminescu). Și Italia este privită cu interes, ca patrie a latinității. Nici Belgia nu lipsește din modelele de referință: România s-ar fi dorit a fi o „Belgie a Orientului“, potrivit unei sintagme din epocă; asta însemna un regim monarhic (Franța îmbrățișase, după 1870, regimul republican, așa că măcar sub acest aspect Belgia părea mai apropiată), de asemenea, o țară prosperă, cu neutralitatea

garantată de marile puteri, și, desigur, francofonă: exact obiectivele urmărite de România. Lipsește ceva din această sinteză europeană! Fără să fie complet ignorată, Marea Britanie a rămas multă vreme pentru români un tărâm îndepărtat. Nu lipsesc români „anglofili“, dar îi putem număra pe degete (printre ei, Ion Ghica). Spre deosebire de franceză și germană, engleza a pătruns cu greu în societatea românească, fiind puțin răspândită, inclusiv în perioada interbelică; franceza și germana păreau românilor îndeajuns pentru a-i lega temeinic de Occident.

Surprinzătoare se arată și istoria comunismului românesc. România putea fi socotită drept una dintre țările europene cel mai puțin atinse de ideologia comunistă. Partidul Comunist Român, cu ai săi 1.000 de membri în 1944, nu părea să constituie o amenințare serioasă la adresa regimului existent. România era dirijată de o elită occidentalizată, „burghezo-moșierească“ (dacă e să folosim chiar terminologia comunistă), dispunând de un proletariat puțin numeros, în schimb însă, de o masă țărănească enormă: 80% din populația țării. Țăranul, în principiu, avea instinct de proprietar, și nu o mentalitate colectivistă, care l-ar fi apropiat de comunism. În ciuda unei împrumătăriri masive (reforma agrară din 1920), o bună parte din țărănime trăia în sărăcie și în deplină neștiință de carte.

Nu erau comuniști, dar puteau să devină. Ceea ce s-a și întâmplat.

Asistăm iarăși la preluarea unui model, în opoziție totală cu modelul „occidental“ anterior. Nu instaurarea regimului comunist e problema. Aceasta s-a petrecut pretutindeni exact până acolo unde a pătruns Armata Roșie. Comunismul a fost un regim impus brutal de sovietici. Prin procedee democratice, n-ar fi reușit să ajungă la putere niciodată. Nu, paradoxul nu e instaurarea regimului comunist în România, ci faptul că societatea românească, nu toată, dar o bună parte din ea, s-a adaptat atât de bine acestui sistem adus din afară. Încă un salt uimitor, încă o schimbare radicală de direcție, în stil românesc. Românii s-au întors exact în direcția opusă procesului de occidentalizare, aflat încă în curs. Lumina venea acum dinspre Răsărit, de la Moscova. Gata cu franceza și cu germana, gata cu cultura occidentală. Toată lumea era chemată acum să învețe rusește. Li s-a băgat românilor pe gât o doză masivă de cultură rusească, respectiv sovietică. Mulți tineri au fost trimiși în universitățile sovietice, ca să se ia lumină direct de la sursă. De data asta, n-a fost însă să fie. După un deceniu de rusificare, comunismul românesc a început să alunece spre o variantă naționalistă și nu s-a mai oprit din această derivă până la prăbușirea sa.

Trebuie precizat că regimul comunist a schimbat elitele, aproape complet. S-au ridicat din păturile „de jos“ tot felul de oameni noi, cu atât mai ușor de educat în spirit comunist cu cât bagajul lor intelectual era aproape gol. Și de astă dată, românii au excelat în imitarea modelului, un model care se bătea cap în cap cu modelul aplicat până atunci, mai bine de un secol. A fost poate cea mai servilă preluare a modelului sovietic, agrementat la un moment dat cu o doză suplimentară de comunism asiatic (China, Coreea de Nord). Structurile staliniste s-au menținut nealterate până la căderea regimului, chiar dacă se trecuse de la „prosovietism“ la afișarea ostentativă a naționalismului românesc. În faza finală, România ar fi fost în măsură să dea lecții de comunism „ortodox“ până și Uniunii Sovietice, care începuse, în sfârșit, să caute soluții de reformă, sub impulsul lui Gorbaciov. România a rămas împietrită, sub Ceaușescu, în structurile comuniste „clasice“. Vinovatul, nu-i așa?, e Ceaușescu, cine altul (împreună, cum se zicea în zilele „Revoluției“, cu „sinistra sa soție“). Dar oare poporul român nu are nici o răspundere? Suntem un popor iresponsabil?

DUPĂ ATÂTEA ÎNTORSĂTURI, se putea ghici cu ușurință ceea ce avea să se întâmple după prăbușirea comunismului. Ce să se întâmple? Alergăm

din nou spre Occident. Indiferent de disputele interne, cei mai mulți dintre români sunt de acord cu această reorientare, cu atât mai mult cu cât se reia astfel firul întrerupt al procesului de occidentalizare de până la al Doilea Război Mondial. Aceasta în ciuda faptului că elitele actuale se trag în cea mai mare parte din comunism, din persoane și categorii pe care comunismul le-a luat de jos și le-a ridicat pe scara socială. România a intrat în NATO, a fost primită apoi și în Uniunea Europeană, și a devenit totodată un partener strategic important al Statelor Unite. Toate sondajele îi plasează pe români printre cei mai fervenți partizani ai integrării europene și ai cooperării transatlantice. România încearcă să fie în egală măsură proeuropeană și proamericană, ceea ce nu e întotdeauna foarte simplu, date fiind punctele de dezacord între Europa și America. Sub umbrela NATO, dar, în fond, în spiritul relațiilor cu Statele Unite, militarii români au fost trimiși în diverse teatre de operații, în principal în Irak și Afganistan. Unii văd în această participare un exces de zel, de vreme ce nu toate țările din NATO au procedat în acest fel, mai multe dintre ele preferând să-și țină militarii acasă.

În planul cultural și al comunicării, engleza a câștigat definitiv partida. S-ar putea ca România să fie în continuare cea mai francofonă țară

a Europei (evident, cu excepția acelor unde franceza e limbă maternă), dar asta nu înseamnă mare lucru, odată ce franceza, cam peste tot, s-a prăbușit. În România, generația tânără nu mai știe o boabă franțuzește. Odată cu limba, tot felul de produse culturale americane au invadat piața românească. Eram pe cale, cândva, să ne orientalizăm, în variantă turcească; acum ne americanizăm. Am trecut cândva de la slavonă la limba greacă; de la limba greacă la franceză sau germană; de la franceză sau germană (fără să uităm mai scurta paranteză rusească), în sfârșit, la engleză: un carusel al limbilor de cultură și de comunicare, care nu a afectat identitatea românească, îmbogățind-o totuși considerabil. Oare mâine vom vorbi chinezește? (Nu doar noi, ci întreaga planetă?)

În anii din urmă, o mulțime de români au „invadat” Europa. Se avansează cifra, desigur aproximativă, de cinci milioane de oameni, ceea ce ar însemna cam un sfert din populația țării. E, de departe, cea mai mare migrație internă din Uniunea Europeană; fiecare stat european are deja contingentul său de români, cei mai mulți instalându-se în Italia și Spania, apoi în Marea Britanie, Germania, Franța... cam peste tot. Lucrează absolut în toate domeniile, de la muncitori necalificați până la medici și informaticieni. Se adaptează oriunde cu ușurință, doar au o

lungă experiență istorică în materie de adaptare. Se vor mai întoarce oare în România? Unii dintre ei, desigur, dar e probabil că cea mai mare parte vor rămâne pe unde sunt, cu atât mai mult cu cât au și copii veniți pe lume în țările respective, beneficiind din primul moment de un anume standard de civilizație. Pericolul este ca țara să se golească treptat; deja forța de muncă a devenit insuficientă. Pentru a astupa golurile, se apelează la lucrători străini, asiatici în bună măsură (precum cei veniți din Vietnam, Filipine, Sri Lanka...). Pe străzile orașelor europene e deja banal să auzi vorbindu-se românește. Mai în glumă, mai în serios, putem spune că Europa a început să se românezeze.

IV

Arta amestecului

NU DOAR VOCABULARUL E AMESTECAT LA ROMÂNI, mai toate sunt amestecate. Bucătăria e un bun exemplu. Componenta balcanică a acesteia este ușor de observat, cu specialitățile ei, grecești la origine, în bună măsură, dar purtând adesea denumiri turcești (precum *sarma*, *musaca* și așa mai departe...). Considerabilă e însă și influența Europei Centrale, austriacă îndeosebi (de la austrieci provine șnițelul, de la ei găluștele de tot felul, fără a uita *tortul*, cuvântul însuși fiind de origine germană). Influența franceză a fost puternică și în materie de gastronomie, mai ales la nivelul mai de sus al societății.

În anii interbelici, cofetăria românească ajunsese fără rival în Europa. Nimic nu-i lipsea: de la orientalele cataifuri și baclavale (iarăși denumiri turcești) la cea mai fină patiserie franceză.

Aceeași largă deschidere și când e vorba de băuturi. Sunt nații care apreciază mai curând vinul, altele preferă berea. Românii apreciază și vinul, și berea în egală măsură. O berărie precum *Caru' cu bere*, celebru local bucureștean, poate rivaliza cu localurile vieneze similare. Tot de la austrieci provine și *șprițul*, vinul îndoit cu sifon sau cu apă minerală. Combinație de natură să stârnească protestul indignat al unui francez, dar intrată în obișnuința multor români.

Străinii care vizitează România, în perioada interbelică, sunt uluiți atunci când descoperă diversitatea gastronomiei românești. Britanicul Patrick Leigh Fermor, autorul unui splendid jurnal de călătorie prin Europa Centrală și de Sud-Est, rămâne fără grai în fața unei sinteze europene atotcuprinzătoare. „Mâncarea din România – scrie el – era nemaipomenită, un nucleu local extrem de original, influențat de tot ce au mai de soi Rusia, Polonia, Turcia, Austria, Ungaria și Franța.”¹

O plimbare prin București ne pune în fața ochilor un alt gen de amestec: o dezordine arhitectonică desăvârșită. Nu intră în discuție, desigur, cartierele de blocuri uniforme lăsate moștenire

1. Patrick Leigh Fermor, *Drum întrerupt: De la Porțile de Fier până la Muntele Athos*, trad. de Mariana Piroteală, Humanitas, București, 2016, cap. „București”, p. 215.

de regimul comunist. Însă în Bucureștiul de dinaintea de comunism, din care s-a păstrat totuși destul de mult, în ciuda demolărilor ceaușiste, varietatea e regula. Nu sunt două clădiri, una lângă alta, care să semene între ele. „Micul Paris“ este o sintagmă înșelătoare. Desigur, putem observa din loc în loc câte un colț cu înfățișare pariziană sau unele clădiri monumentale înălțate după planurile unor arhitecți francezi, spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Impresia generală nu e însă nici pe departe aceea a unui „Mic Paris“. Parisul (cel adevărat) e un oraș cartezian, gândit sistematic, cu un stil bine definit, „ordonat“ în cel mai înalt grad. Bucureștiul se prezintă exact invers, un adevărat triumf al anarhiei arhitectonice și urbanistice. La umbra clădirilor moderne supraviețuiesc o mulțime de străduțe, cu case mici și cu grădini alăturate, de tip provincial sau de-a dreptul rural. Una peste alta, o imagine concludentă a remarcabilei capacități românești de a crea dezordine. („Sunteți admirabil de dezorganizați“, vorba generalului Berthelot.)

Revin la însemnările lui Patrick Leigh Fermor. Tânărul britanic își face intrarea în București, pe jos, străbătând mai întâi centura mahalalelor, un peisaj nu tocmai înălțător, cu case amărâte, noroaie din belșug și gropi la tot pasul. Pe neașteptate ajunge însă în inima târgului, pe Calea

Victoriei, principala axă urbană a Bucureștiului. Să-l ascultăm: „Apoi, cu uimire, m-am trezit că mă plimb în sfârșit pe Călea Victoriei. Uimit, entuziasmat, buimăcit și aproape perplex. Eleganța trecătorilor, splendoarea mașinilor, taxiurile lustruite [...], vitrinele prăvăliilor cu firme cochete și moderne deasupra [...], hățișul multicolor de reclame, chioșcurile pline de ziare în diverse limbi, treptele joase și acoperite cu covoare moi care duceau spre ușile turnante de sticlă ale hotelurilor de o splendoare inimaginabilă, o sumedenie de cafenele mari, de lux, cu încăperi sclipitoare, un iureș de claxoane stârnit de un ambuteiaj, un Rolls-Royce cu câțiva diplomați în smoching [...], toate farurile, vitrinele magazinelor, ferestrele cafenelelor și reclamele luminoase care-și proiectau pe asfalt și pe pavaj reflexiile colorate – toată această vânzoleală, fastul și senzația de siguranță deplină, demnă de zeii Olimpului, erau copleșitoare. Uitasem că există și astfel de lucruri“¹.

Și Călea Victoriei a fost o imitație de Occident. Poate, dacă îl credem pe ghidul nostru englez, chiar mai impresionantă decât modelul!

1. *Ibidem*, pp. 182–183.

Minorități

MINORITĂȚILE ETNICE întregesc tabloul complex al României, desăvârșindu-i trăsăturile de amplă sinteză europeană. Sunt multe și variate, foarte diferite de la o regiune la alta. Și, mai ales, au fost. Ca peste tot, statul național și-a îndeplinit misiunea de omogenizare etnică și culturală. Ajutat, se poate spune, și de o istorie care a lovit puternic în minorități. Populația evreiască a fost redusă la jumătate în urma Holocaustului; jumătatea rămasă avea să părăsească treptat România în anii comunismului. Războiul și deportările au afectat și o bună parte a populației germane; cei rămași în țară aveau să emigreze aproape cu toții în Germania. Regimul comunist a uniformizat masiv societatea românească. Industrializarea forțată, îndeosebi, a revărsat o

parte din masa țărănească în mediul citadin, ceea ce a dus la un intens proces de românizare a populației orășenești, până atunci foarte diversificată sub raport etnic, cultural și religios (și chiar majoritar neromânească în regiunile alipite României la 1918). O apreciere cât de cât corectă asupra funcției istorice a minorităților putem avea privind spre perioada interbelică, imediat după „Marea Unire“ și crearea României Mari, atunci când procesul de românizare se afla abia la început; până la urmă, procentele câștigate de români în primul deceniu al României Mari recuperau într-un fel procentele pierdute, în deceniile anterioare, în urma politicii de maghiarizare (în Transilvania) sau de rusificare (în Basarabia). Iată, așadar, ce spun cifrele, extrase din recensământul efectuat în 1930.¹

Apare de la bun început o deosebire majoră între vechiul Regat (rezultat din unirea celor două principate, Țara Românească și Moldova, la 1859), relativ omogen din punct de vedere etnic, și provinciile alipite, care aveau o „încărcătură“ substanțială de minorități. Potrivit recensământului din 1930, românii etnici erau în procent de 97,5% în Oltenia (recordul absolut în materie de „românism“), 93,4% în Muntenia și

1. Datele recensământului din 1930 în *Enciclopedia României*, vol. 1, București, 1938, capitolul „Populația României“, p. 148.

89,8% în Moldova. Populația urbană cuprindea totuși un procent de minoritari destul de important (în timp ce satele erau aproape pur românești). Astfel, în Oltenia, numărul cetățenilor de etnie română scădea, față de total, la 91,7%, în Muntenia, la 82,3%, iar în Moldova la 70,8%. Minoritarii cetățeni erau greci, armeni, și, în număr mai mare, evrei (cei din urmă reprezentând 7,8% din populația urbană a Munteniei și 21,3% în cazul Moldovei). Toți aceștia jucaseră un rol major în economia urbană, contribuind în bună măsură la formarea burgheziei românești. Nu lipseau în orașe nici cei veniți din Occident: germani, francezi, italieni... Chiar dacă numărul lor poate să pară neglijabil, contribuția pe care au adus-o la modernizarea României a fost considerabilă. Erau tocmai acei specialiști de care românii duceau lipsă. Arhitecți francezi au înălțat clădirile Micului Paris, Carol Davila, un medic venit nu se știe prea bine de unde, a organizat, pornind aproape de la nimic, asistența medicală și învățământul medical românesc, iar printre italieni, lucrători în piatră și constructori de drumuri, s-a strecurat și un jurnalist, Luigi Cazzavilan, care (prin ziarul *Universul*) a pus bazele jurnalismului modern românesc. Lista întreagă e mult mai lungă.

Și acum să luăm pe rând provinciile României Mari (pe baza aceluiași recensământ din

1930).¹ În Transilvania propriu-zisă, principalele minorități, în raport cu populația românească majoritară (57,6%), sunt maghiarii (29,1%) și germanii, sașii mai precis (7,9%). În mediul citadin, ponderea celor două principale minorități crește, în cazul maghiarilor, la 39,8%, iar în ce privește pe germani, la 12,7% (românii fiind minoritari în orașe: 35,9%). Sunt de menționat și evreii, 2,4% în total, dar 8,6% în mediul citadin, practic toți de cultură maghiară.

În Banat, românii reprezintă 54,3%, însă doar 35% în mediul urban. Maghiarii sunt mai puțin numeroși, 10,4%, cei mai mulți în mediul urban: 22,7%. Germanii (șvabii) ating aici un procent ridicat: 23,8% (31,3% în mediul urban). Există și o minoritate sârbă (sau sârbo-croato-slovenă) de 4,3%.

În Crișana-Maramureș, românii reprezintă 60,7% (33,1% în mediul urban), maghiarii 23,1% (43,7% în mediul urban), germanii sunt mai puțin numeroși, 4,8% (3% în mediul urban), în schimb, evreii (de cultură maghiară) ating un procent însemnat, 6,4% în ansamblu și 16,7% în mediul urban.

Rămasă în Austria în urma compromisului austro-ungar din 1867, Bucovina, care fusese

1. Pentru o analiză mai detaliată a acestor date, a se vedea și cartea mea *Cum s-a românizat România*, Humanitas, București, 2015, în special partea a II-a, „România Mare“.

până la 1775 partea de nord a Moldovei, devenise o regiune multietnică prin excelență, un neînchipuit amestec de limbi, culturi și religii. Românii nu dispuneau decât de o majoritate relativă: 44,5% (33% în mediul urban), urmau ucrainenii, cu 27,7%, evreii, cu 10,8% (30% în mediul urban), germanii, cu 8,9% (14,7% în mediul urban), până și polonezii dispuneau de câteva procente (3,6% în ansamblu, 6,3% în mediul urban). Cultura „unificatoare“ era, desigur, cea germană, susținută nu doar de germani, ci și de evreii în mare măsură germanofoni.

Alt gen de amestec, în Basarabia. Români: 56,2%, în mediul urban 31%. Ucrainenii: 11%. Ruși: 12,3% (27,1% în mediul urban). Evrei: 7,2% (26,8% în mediul urban).

În sfârșit, Dobrogea, teritoriu „dăruit“ României la 1878 și extins, prin anexarea Cadrilaterului, la 1913, în urma Războaielor Balcanice. La 1930, românii reprezentau în această regiune 44,2% din populație, bulgarii 22,8%, turcii, împreună cu tătarii, 21,2%...

Țigani, răspândiți aproape egal pe întreg teritoriul țării, reprezentau 1,5% din populația totală a României; probabil însă că în realitate erau mai mulți.

Cu asta, defilarea minorităților era departe de a fi încheiată. Recensământul din 1930 înregistrează, cu procente mai mici, ruși, ruteni,

sârbi, croați și sloveni, cehi și slovaci, polonezi, greci, albanezi, armeni, găgăuzi..., și încă mai rămâne loc pentru „alte neamuri” care ating laolaltă 0,3% din populație. Cu toții împreună, au contribuit la mozaicul cultural, atât de diversificat, al României Mari. E prezentă, prin minorități, aproape întreaga gamă etnică și culturală a continentului, de la germanii, luterani sau catolici, exponenți ai Occidentului, până la musulmanii Dobrogei, turci și tătari, care atașează României un colț de Orient. Dacă voiau să se bucure de farmecul lumii orientale, românii n-aveau decât să treacă Dunărea pe podul de la Cernavodă, în propria țară. Iar dacă doreau să respire un aer occidental, orașele săsești din Transilvania se aflau la doi pași: Brașovul, de pildă, la doar câțiva kilometri de hotarul Țării Românești. Cu Brașovul își începe Dinicu Golescu călătoria spre Occident. Românii transilvăneni nu-l interesează defel, nici măcar nu-i pomenește, preocupat fiind exclusiv de civilizația occidentală și de tot ce putea oferi aceasta societății românești, ca model de modernizare. Principalele lui popasuri sunt la Brașov și Sibiu. Îl impresionează faptul că toți copiii din familiile săsești se duc la școală; și – ce lucru extraordinar! – nimeni nu merge desculț. La români, se pare că era invers.

Suntem buni sau răi?

DIN CELE ÎNFĂȚIȘATE PÂNĂ ACUM, rezultă că românii au acumulat o formidabilă experiență a raporturilor cu „ceilalți“, atât cu „străinii“ din afară, cât și cu „minoritarii“ din interior. Potrivit propriei mitologii, comportamentul românesc ar fi, în această privință, ireproșabil. Românii nu se sfiesc să se considere pe ei înșiși binevoitori și ospitalieri și, mai presus de orice, toleranți. „Toleranță“ e totuși un cuvânt echivoc, care ne plasează pe „noi“, de la bun început, într-o zonă de normalitate, de unde, siguri pe valorile noastre, privim cu îngăduință diversele ciudățenii ale celorlalți (potrivit principiului „treacă de la noi“).

Una peste alta, probabil că dramatizăm prea tare relațiile cu „ceilalți“, într-un evantai foarte larg de atitudini, de la admirația fără rezerve

(vezi toate împrumuturile de civilizație, vezi și carierele excepționale ale atâtor străini în România) la respingerea nu mai puțin radicală a unei „străinătăți“ omniprezente, de natură să provoace o stare de „sufocare“: prea mulți străini, prea multă dependență față de „ceilalți“. Eminescu a exprimat în versuri memorabile această stare de spirit în *Doina* (1883), un adevărat strigăt de disperare al naționalismului românesc:

„De la Nistru pân’ la Tisa,
Tot românul plânsu-mi-s-a
Că nu mai poate străbate
De-atâta străinătate“.

Pe românii înstrăinați îi va ajunge blestemul, un blestem cumplit:

„Cine-au îndrăgit străinii
Mânca-i-ar inima câinii,
Mânca-i-ar casa pustia
Și neamul nemernicia“.

O ÎNTREBARE INCOMODĂ privește antisemitismul românesc. Mai precis, cum stăm cu mult trâmbițata toleranță în raport cu Holocaustul? Și în această sumbră pagină de istorie, s-a încercat să se scoată în evidență latura mai puțin rea a

lucrurilor: faptul că regimul Antonescu a salvat de la moarte o parte însemnată a populației evreiești din România. „Salvarea“ unora nu are însă cum să șteargă vinovăția pentru uciderea altora. Sub acest aspect, indiferent de ce cred sau spun românii (unii dintre ei), imaginea României nu este deloc strălucitoare. Iată ce scrie Paul Johnson, un autor cunoscut și influent, în cartea sa *O istorie a evreilor*, referindu-se la modul în care s-a petrecut Holocaustul în diferite țări: „Austriecii au fost mai răi decât germanii... Românii nu s-au dovedit mai buni decât austriecii; au fost chiar mai răi în anumite privințe... După germani și austrieci, românii au fost cei mai mari ucigași de evrei“¹.

Cum de a fost posibilă o asemenea barbarie? În mare măsură, din cauza antisemitismului, dacă nu extrem, în orice caz larg răspândit în societatea românească. Același tânăr englez, altminteri foarte atașat de România, remarca (pe la mijlocul anilor '30), „adânc înrădăcinatul și aproape universalul antisemitism pe care-l nutreau românii față de cei aproximativ un milion de evrei care locuiesc în țară. Prejudecata era și mai puternică decât în Ungaria“².

1. Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, trad. de Irina Horea, Humanitas, București, 2015, pp. 572–573.

2. Patrick Leigh Fermor, *op. cit.*, p. 169.

Important document de epocă, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian confirmă difuza atmosferă antisemită prezentă în România.¹

Se va spune că tonul rechizitoriilor este oarecum exagerat (faptele fiind însă teribil de reale). Pe drept sau pe nedrept, aceasta este imaginea României, sau cel puțin a unei perioade din istoria țării. Și atunci la ce mai folosesc tiradele despre cât suntem de toleranți? Poate doar pentru „uz intern“, dar la ce bun? Și cu țiganii cum rămâne? E cazul să ne mai facem și *mea culpa*, din când în când.

1. Mihail Sebastian, *Jurnal: 1935–1944*, Humanitas, București, 1996.

Din nou despre minorități

MINORITĂȚI ETNICE – după cum am văzut – sunt o mulțime în spațiul românesc. Nu sunt însă toate de același fel. Cuvântul e, într-adevăr, unul singur: *minorități*, dar profilul fiecăreia dintre acestea are propriile particularități. Oficial sunt în număr de 16, tratate toate riguros egal și dispunând fiecare de un loc în parlament, indiferent de ponderea lor, mai mică sau mai mare, în populația țării. Unele, s-ar putea spune, sunt aproape inventate, de pildă (pentru a mă mărgini la un singur exemplu), minoritatea italiană: câteva mii de persoane, risipite prin țară și de multă vreme complet românizate (urmașii italienilor veniți aici în secolul al XIX-lea, lucrători în special la drumuri și în construcții; mama mea, care aparținea acestei „categorii”, vorbea strict

românește și s-a declarat întotdeauna de naționalitate română). La extrema cealaltă, minoritatea maghiară, în număr de aproape un milion și jumătate (după o scădere drastică) și bine implantată teritorial, inclusiv majoritară în două județe (cândva, în mai multe) cu toate caracteristicile unei etnii distincte, afirmându-și cu hotărâre identitatea specifică. O asemenea minoritate este, ca tipologie, mai aproape de identitatea populației românești majoritare decât de aceea a micilor minorități. Totul depinde până la urmă și de modul în care sunt trasate frontierele. În Ungaria de până la 1918 (parte a Dublei Monarhii), românii transilvăneni și bănățeni erau minoritari, fiind însă majoritari la nivelul provinciilor, Transilvania și Banat. Acum, în cadrul acestor provincii, integrate României la 1918, maghiarii sunt și mai minoritari decât au fost. Cândva, formau elementul etnic dominant; aristocrația era maghiară, ca și, în bună măsură, populația citadină. Acum, dominant a devenit, în toate privințele, elementul românesc.

Cazul exemplar al acestui joc *minorități–majorități* l-a oferit, în anii din urmă, provincia Kosovo. Din punctul de vedere al Serbiei, albanezii din Kosovo sunt minoritari sârbi. Ei devin însă net majoritari în propria provincie. Și atunci, cum procedăm? România e una dintre cele câteva țări ale Uniunii Europene care nu au recunoscut

independența statului Kosovo, proclamată în 2008. Motivul e transparent: Kosovo, transplatat în România, duce cu gândul la Ținutul Secuiesc. Nici Ciprul nu a recunoscut noul stat; prea seamănă cu zona turcească a insulei. Evident, nici Spania, din motive de Catalonia!

Numărul e, desigur, important, dar nu reprezintă unicul factor în definirea raporturilor majoritate–minoritate. Recunoaștem astăzi caracterul artificial al Cehoslovaciei, stat constituit în urma Primului Război Mondial. În zona cehă, două etnii stăteau față în față: cehii, reprezentând aproximativ două treimi din populație, și germanii, aproximativ o treime, cei din urmă locuind compact în regiunea sudetă, spre granița cu Germania. Sigur, 66% e mai mult decât 33%, dar acesta nu poate fi singurul argument; n-aveau decât să fie altfel tăiate frontierele. În „jumăta-tea“ slovacă a Cehoslovaciei, lucrurile se prezentau aproape în oglindă în ce privește minoritatea maghiară: puțin sub o treime din populația totală (în ajunul Primului Război Mondial), concentrată masiv chiar de-a lungul frontierei dintre Slovacia și Ungaria.

Sașii transilvăneni ridică o altă problemă. Reprezentau cel mult 10% din populația Transilvaniei, în mod evident minoritari în raport nu doar cu românii, ci și cu maghiarii. Nu aveau un teritoriu doar al lor sau în care să fie majoritari;

nu exista nici un județ majoritar săsesc. Trăiau într-un fel de arhipelag de orașe, sate și cetăți răspândite în diversele părți ale Transilvaniei. Chiar și așa, foarte siguri pe valorile lor de civilizație, au reușit, timp de veacuri, să se izoleze, neamestecându-se cu alte etnii și culturi. A fost un „bloc“ de civilizație, fără fisuri; reforma religioasă din secolul al XVI-lea i-a unit și mai tare, cu toții devenind luterani; o distincție suplimentară față de ungurii catolici sau reformați (calvini) și față de românii ortodocși sau greco-catolici, dar nu mai puțin și în raport cu ceilalți germani (din Banat și Ungaria), șvabii catolici. Minoritate? Sunt puține popoare europene care să prezinte o coeziune internă aproape desăvârșită precum sașii. Minoritate în termeni statistici, însă un popor perfect încheșat în termeni de limbă, cultură, religie și conștiință de sine; într-un cuvânt, cu o identitate, cât se poate de clar afirmată. Plecarea sașilor din Transilvania (pentru a scăpa de comunism) a însemnat sfârșitul unui popor, cu efecte similare celor ale unui genocid. Să reținem și cuvintele lui Emil Cioran (într-o scrisoare din 1987): „Plecarea nemților din Transilvania îmi rupe inima. Îmi amintesc că, prin 1933, scriam într-un ziar de la Sibiu că sașii reprezintă o oază morală în Balcani“¹.

1. Emil Cioran, *Scrisori către cei de-acasă*, Humanitas, București, 1995, p. 268. Referirile la sași sunt numeroa-

Și țiganii („romii“, potrivit noii terminologii) reprezintă o minoritate cu trăsături speciale. În România, sunt cei mai numeroși după unguri, potrivit recensământului din 2012, în realitate probabil mai mulți; nu dispun nici ei de un colț de pământ care să fie al lor, îi întâlnim risipiți în întreaga țară. Dacă sașii se află la o extremă (favorabilă) prin valorile lor de civilizație, țiganii (romii) sunt percepuți ca aflându-se la cealaltă extremă, a unui deficit de civilizație, urmare a mai multe secole de robie și, în continuare, a marginalizării la care au fost supuși (apropro de mult lăudata „toleranță“ românească). În scrisoarea menționată puțin mai înainte, Cioran nu se sfiște să facă o comparație care astăzi ar fi probabil cenzurată din motive de corectitudine politică: „Cisnădioara lăsată pe mâna țiganilor! Iată un motiv suficient ca să te scârbești pe vecie de viitor!“¹ În fapt, „inferioritatea“ romilor e de natură culturală (departe, deci, de a fi o fatalitate); un decalaj cultural masiv, care ține de o

se în corespondența lui Cioran – și toate admirative. Până și elvețienii și britanicii îi aminteau de sași. În Elveția, „oamenii, țăranii mai ales, seamănă în mod curios cu sașii de la noi“ (p. 112); „Elveția este o țară în care mi-ar plăcea să trăiesc: totul e atât de calm, de bine întocmit. Ai zice că-i făcut de sași“ (p. 113); „englezii sunt sași geniali“ (p. 241).

1. *Ibidem*, p. 268.

întreagă istorie, dar care poate fi recuperat (și ar trebui să se acționeze mai ferm în acest sens).

Cum se vede, fiecare minoritate are problemele ei specifice. E clar că nu pot fi băgate toate în aceeași oală. Cuvântul simplu „minorități“ acoperă configurații etnice și culturale adesea foarte diferite.

VIII

Ne federalizăm?

ROMÂNIA S-A CONSTITUIT ca stat național unitar. Soluția inițială, impusă de puterile europene, care păstra individualitatea celor două principate într-o asociere de tip confederal (de unde și numele oficial al noului stat, nu România, ci Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești), nu a rezistat decât câțiva ani, din 1859 până în 1862. Au dispărut atunci, în 1862, atât Moldova, cât și Țara Românească, rămânând o capitală unică, București, precum și un singur guvern și un singur parlament, tot la București, firește. S-au contopit așadar principatele, înglobate într-o singură Românie, dar s-ar putea spune că Moldova a dispărut în și mai mare măsură decât Țara Românească. Puterea și bogăția s-au concentrat în sud, iar Iașiul a devenit cu

timpul un simplu oraș de provincie, pierzându-și destul de repede și superioritatea culturală pe care o avusese inițial.

Ar fi fost mai potrivită o structură politică de tip federal? La români, „cultura unității“ a căpătat o asemenea anvergură, încât numai a sugera, în plan strict teoretic, o posibilă soluție federală pare a fi pur și simplu un act de trădare. Un stat care se respectă se cade să fie unitar, fiindcă așa vor românii. Nu ne mai batem capul să vedem cum stau lucrurile în Germania sau în Austria, ambele state federale, ca să nu mai vorbim de Statele Unite ale Americii. De ce un asemenea cult al „statului unitar“ și al „unității“, cu orice preț?

În bună măsură, responsabilitatea revine modelului francez. Timp de mai bine de un veac, românii au preluat masiv elemente de cultură franceză, printre care nu putea lipsi concepția statului unitar, cât mai unitar cu putință. Pe de altă parte, a fost în joc și teama unei posibile dezmembrări, în cazul în care diversele fragmente teritoriale nu ar fi fost bine sudate. Existau între țările și regiunile românești incontestabile elemente de unitate: limba română, în primul rând, aceeași peste tot, și cultura vehiculată de aceasta în întregul spațiu românesc. Pe de altă parte, fiecare componentă a României întregite își avusese propria istorie, prezentând

nu numai o încărcătură „minoritară” specifică, dar și deosebiri, deloc neglijabile, de stare socială, culturală și mentalitate chiar în cuprinsul populației românești. Aproximarea maximă era între Moldova și Țara Românească, dar și în acest caz ne referim la două țări distincte, fiecare cu istoria și identitatea sa. A existat și există ideea (să nu ne prefacem că nu știm) că moldovenii și muntenii sunt destul de diferiți unii de ceilalți. E. Lovinescu, el însuși moldovean, a teoretizat această diferență, mergând până la a identifica o deosebire de „rasă”; după el, „moldovenii înclină spre creațiunea poetică”, în timp ce „prin firea lor mobilă, comprehensivă și practică, muntenii și-au îndreptat activitatea mai mult pe terenul politic și economic”. Chiar dacă realitatea, ca întotdeauna, e mai complexă, așa arată reprezentările, și până la urmă ele contează în raporturile dintre comunități. Ieșenii, cu firea lor „poetică”, nu prea aveau multe șanse în comparație cu activii și pragmaticii bucureșteni. Așa a trecut Moldova pe planul al doilea și chiar pe al treilea, după recuperarea Transilvaniei. I-ar fi fost mai prielnică o soluție federală? Poate că da.

Transilvania este (și, mai ales, a fost) încă mai diferită, fie că ne referim strict la principatul istoric al Transilvaniei, fie că adunăm sub acest nume întregul teritoriu de „peste munți”, așadar

și Banatul, Crișana și Maramureșul. Profilul populației transilvănene era multietnic, românii dispunând de o majoritate absolută, însă doar cu câteva procente deasupra celorlalte grupuri etnice, socotite laolaltă (în principal, maghiari și germani). Dar și românii se deosebeau într-o bună măsură de „frații” lor munteni și moldoveni. Erau o societate aproape exclusiv rurală, lipsită de o clasă superioară, familiile aristocratice cu rădăcini românești fiind complet maghiarizate (vezi cazul semnificativ al Corvineștilor, români la origini, dar deveniți întru totul maghiari, până într-acolo încât au dat un principe al Transilvaniei și un rege al Ungariei). Elita intelectuală românească, abia desprinsă din mediul rural, era grupată îndeosebi în jurul Bisericii și al școlilor românești. O parte dintre români acceptaseră „unirea cu Roma”, devenind astfel greco-catolici („uniți”). În Transilvania propriu-zisă aceștia îi depășeau numeric pe românii ortodocși. În plan cultural, „uniții” priveau spre Viena și spre Roma. Ei s-au aflat la originea curentului latinist din cultura românească, cristalizat încă din secolul al XVIII-lea, într-o vreme când Principatele Române erau încă ancorate în spațiul oriental. Limba de cultură a românilor înglobați în monarhia habsburgică era germana, și nu franceza, aceasta din urmă impunându-se la românii din Principate. În ansam-

blu, românii transilvăneni erau și rămân marcați de spiritul Europei Centrale: ceea ce îi face să nu se simtă chiar în largul lor în atmosfera „bizantină“ a lumii bucureștene.

Și românii din Bucovina s-au aflat timp de aproape un secol și jumătate (din 1775 până în 1918) înglobați în monarhia habsburgică, iar din 1867 în jumătatea austriacă a Austro-Ungariei. Se simte și la ei cel puțin o adiere dinspre Europa Centrală. Cât despre Basarabia, așa cum se prezenta la 1918, cu elita ei rusificată și cu o masă țărănească săracă și majoritar analfabetă, aceasta înregistra o diferență enormă față de toate celelalte provincii ale României Mari.

Dacă luăm știința de carte drept criteriu de comparație (și este cu siguranță un criteriu esențial pentru a defini starea unei națiuni), vedem cum, în 1930, la un procent de 57% știutori de carte pe ansamblul României, Muntenia și Moldova se află aproape exact pe linia medie, cu 57,6%, respectiv 57%, în timp ce Transilvania urcă la 68,3%, iar Basarabia coboară abrupt la îngrijorătorul procent de 38,1. Cum se vede, diferențele de ordin cultural dintre provincii erau extrem de accentuate.¹

Mulțimea deosebiriilor și a contrastelor ar fi recomandat, în procesul de constituire a României

1. Datele privitoare la știința de carte în *Enciclopedia României*, ed. cit, vol. 1, p. 144.

Mari, dacă nu o soluție federală, cel puțin un grad semnificativ de descentralizare. S-a judecat însă invers. Tocmai pentru a lega cât mai strâns teritorii atât de diferite, centralizarea a părut a fi o soluție mai adecvată decât descentralizarea. Cu atât mai mult cu cât aceasta a fost filozofia statului român încă de la crearea lui.

Imaginea unei Româнии cât mai unitare cu putință este și astăzi la fel de prezentă. De vreo formă de federalizare, firește, nici nu poate fi vorba, însă nici proiectul unei regionalizări „moderate”, recomandat și practicat în Uniunea Europeană, nu pare a-i entuziasma pe români. De fiecare dată se întrevade spectrul dezmembrării, începând, desigur, cu Ținutul Secuiesc... Cum ponderea minorităților a tot scăzut (doar secuii mai sunt majoritari în două județe), rămâne posibilitatea ca români înșiși să se federalizeze între ei. N-au ajuns încă în acel punct, dar cine știe? Istoria merge tot mai repede și într-o direcție greu de definit. Poate le rezolvă pe toate încălzirea globală și scăpăm de griji.

Ceea ce putem observa deja e faptul că discursul unificator nu este urmat și de acțiunile concrete necesare pentru a asigura dezvoltarea armonioasă a țării. A devenit proverbială povestea autostrăzii care ar trebui să lege Moldova de celelalte regiuni ale României; cu cât se vor-

bește mai mult despre ea, cu atât se face mai puțin..., adică nimic. Transilvania și Moldova par a fi deja țări diferite. Cea dintâi e tot mai legată de Europa Centrală (căreia, în fond, îi și aparține prin așezarea sa geografică și prin secole de istorie). Nu abundă nici în Transilvania autostrăzile, dar merge și fără ele, orașele semnificative aflându-se nu departe de frontiera cu Ungaria și profitând astfel de infrastructura rutieră a vecinilor. Clujul și Timișoara, îndeosebi, dar și Aradul și Oradea s-au dezvoltat extrem de repede în anii din urmă. Moldova, în schimb, se află într-o stare accentuată de izolare, prinsă între Carpații Răsăriteni (se pare, greu de trecut) și țările vecine, Ucraina și Republica Moldova, aflate și ele într-o stare economică deloc înfloritoare. Dacă lucrurile merg tot așa, s-ar putea ca, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, România să se spargă, nu prin vreo agresiune externă, nici din pricina ungarilor, ci din motive strict interne, cât se poate de românești. S-ar putea să fie și aceasta o evoluție europeană, deja începută (vezi Catalonia *versus* Spania, Scoția *versus* Marea Britanie sau tendința secesionistă a Italiei de Nord). Cam peste tot, problema nu mai e în primul rând de ordin etnic, ci, în mare măsură, de natură economică; regiunile mai bogate sunt tentate să-și ia zborul, pentru a nu-și împărți bogăția cu alții. Pe de o

parte, putem sta fără grijă; ungurii nu vor ajunge din nou stăpâni peste Ardeal. Rămâne însă de văzut dacă nu vor pleca românii ardeleni, cu Ardeal, cu tot. Asta nu se va petrece mâine, dar cândva, în viitor, nu se știe. Depinde de cum va evolua și modelul european. Cât despre Moldova, avantajul este că nu prea are unde să se ducă.

Experimentul Dragnea

CAPACITATEA ROMÂNILOR DE A SE ADAPTA oricărui context de civilizație și oricărei situații politice nu poate să nu ascundă și o doză considerabilă de superficialitate. „Formele fără fond“, identificate de Titu Maiorescu în urmă cu un veac și jumătate, însoțesc toate prefacerile prin care a trecut și continuă să treacă România. Pentru cine judecă în manieră occidentală, România prezintă o lipsă de rigoare sau, pur și simplu, de seriozitate. Occidentul este o lume de reguli, în România, aceleași reguli par a fi făcute mai curând pentru a fi încălcate sau ocolite. E cunoscută reacția lui Raymond Poincaré, viitor președinte al Republicii Franceze, confruntat la un moment dat cu un asemenea comportament: „Ne aflăm aici la porțile Orientului, unde lucrurile sunt tratate cu neseriozitate (*à la légère*)“.

Serioasă să fi fost condamnarea solemnă a comunismului, în cuvinte grele și aparent definitive? Asta în condițiile în care aproape întreaga elită politică și economică a țării își are originea în persoane ridicate pe scara socială grație regimului comunist. Când un regim e proclamat, fără nuanțe, „ilegitim și criminal“, ar trebui să se mai întâmple ceva și cu cei care l-au servit, cel puțin în instituțiile represive. Or legea privind „deconspirarea“ Securității i-a afectat până la urmă aproape exclusiv pe „colaboratorii“ distinsei instituții, și nicidecum (cu câteva excepții) pe ofițerii de securitate. Securiștii au profitat din plin de privatizarea economiei, o bună parte din bogăția țării ajungând în mâinile lor. Tot ei încasează și pensiile cele mai ridicate. Desigur, ca pedeapsă, pentru a fi slujit cu credință un regim „ilegitim și criminal“. „O, țară tristă, plină de umor“, cum ar spune George Bacovia.

Să privim și spre scena politică românească, cu un joc de partide, formal întru totul adaptate modelului occidental și spiritului Uniunii Europene. În realitate, conținutul lor nu e chiar ai-doma cu ceea ce citim pe etichetă. Partidul Social Democrat, principalul partid al țării, aflat cel mai adesea la guvernare, seamănă prea puțin cu un partid social-democrat autentic. E în mai mare măsură partidul îmbogățiților de după co-

munism, decât al românilor cu situație socială modestă. Are și o componentă naționalistă destul de accentuată, deloc în ton cu ideologia socialismului european (mai mulți dintre membrii săi marcanți provin din „România Mare“, partidul ultranaționalist al lui Corneliu Vadim Tudor). Cea mai recentă guvernare a sa s-a remarcat printr-un atac furibund împotriva justiției și a statului de drept, ca și printr-o atitudine de-a dreptul ostilă față de Uniunea Europeană, ceea ce l-a dus aproape de punctul de ruptură cu grupul socialiștilor europeni.

Nici Partidul Național Liberal nu este chiar ceea ce se proclamă a fi; istoricește privind lucrurile, doar un fir foarte subțire îl mai leagă de vechiul partid al Brătienilor. O bună parte dintre membrii săi și, aș zice, majoritatea figurilor marcante provin din Partidul Democrat, fratele mai mic al Partidului Social Democrat, el însuși social-democrat într-o primă fază, trecut la un moment dat, „peste noapte“, la popularii europeni și, în sfârșit, devenit liberal. Insuficient de credibili prin ei înșiși, liberalii au recurs frecvent la racolarea de personalități din afara partidului, cazul inclusiv al președintelui României, Klaus Iohannis. Mai recent, a ajuns liberal, tot „peste noapte“ și direct în poziția de număr 2 al partidului, jurnalistul de televiziune Rareș Bogdan, remarcat până atunci, pe lângă opoziția

față de guvernarea PSD, prin accentuate atitudini naționaliste (acum, desigur, și-a descoperit afinități liberale, încă din prima tinerețe). Ce să mai spunem, când tot liberalii, în lipsa unui candidat credibil la primăria Capitalei, au apelat la Marian Munteanu, personaj ambiguu, cu un discurs care amintește oarecum de ideologia legionară; în fața unui început de scandal, candidatura i-a fost retrasă. Toate astea, la un loc, ilustrează o derutantă imprecizie ideologică. Ce să facem? Suntem doar la porțile Orientului!

Admirabila dezorganizare românească (pentru a relua vorbele generalului Berthelot) are o veche tradiție. Începând chiar cu înscăunarea domnitorilor, de-a lungul Evului Mediu. Nu a fost niciodată clar cine și cum îi alege. Important era ca alesul să fie de „os domnesc“, iar familia luată în considerare era largă, inclusiv fiii nelegitimi putând accede la tron. Așa au ajuns la domnie numeroși urmași ai lui Ștefan cel Mare, evident, fără să treacă prin proba ADN-ului. Este și cazul lui Mihai Viteazul, care s-a dat drept fiu al domnitorului Pătrașcu cel Bun (fiu „postum“ pe deasupra). Mama lui era grecoaică, e singurul lucru cert. Debandada alegerii cârmuitorilor a contribuit în bună măsură la declinul politic al țărilor române. În cele din urmă, turcii au simplificat lucrurile, numindu-i ei direct pe domnitori, tot ei scoțându-i din scaun

și chiar omorându-i dacă socoteau că e cazul. Există, desigur, în Principate, un sistem (destul de anemic) de legi și instituții, dar nimeni nu se simțea legat peste măsură de litera acestora. Era multă nesiguranță și mult arbitrar în societatea românească: țărani se aflau la cheremul boierului, boierii, la cheremul domnitorului, uneori și domnitorul la cheremul boierilor, și, bineînțeles, cu toții, sau cel puțin domnitorul, la cheremul turcilor („cherem“ fiind, de altfel, un cuvânt de origine turcă).

Cum funcționa justiția sub Ștefan cel Mare ne spune Grigore Ureche, cronicarul moldovean: „Fost-au acest Ștefan Vodă om nu mare de stat, mâniaș și de grabă a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospete omora fără județ“. Mi se pare interesant faptul că acest gen de comportament nu pare să ne deranjeze (retrospectiv) câtuși de puțin. La fel stau lucrurile și cu Vlad Țepeș, contemporanul muntean al lui Ștefan cel Mare. Bine, îi cam plăcea să tragă în țeapă, dar a fost un mare patriot. În acea perioadă, în Occident începuse să se construiască statul de drept (în Anglia, *Magna Carta* datează de la 1215).

Nesiguranța vieții i-a făcut pe români să învețe arta supunerii. După principiul, tot românesc, „capul plecat, sabia nu-l taie“. Românul se supune lesne; cel puțin formal, fiindcă altminteri caută pe cont propriu soluții de supraviețuire.

Domnia lui Ceaușescu, care părea fără de sfârșit, le-a creat românilor, în ochii multora, „reputația“, de nedorit, a unui popor capabil să îndure orice și oricât. S-a găsit și expresia potrivită: „mămăliga nu explodează“. În realitate a explodat, și încă spectaculos, dar la capătul unor îndelungate privațiuni și umilințe.

Cum a fost posibil un fenomen precum Ceaușescu (se întreabă unii)? Dar un fenomen precum Liviu Dragnea cum a fost? Aș spune chiar că „meritul“ lui Dragnea e mai mare decât cel al dictatorului comunist. Ceaușescu a preluat puterea la moartea lui Gheorghiu-Dej în modul cel mai natural cu putință. Unui dictator comunist i-a urmat alt dictator comunist. Desigur, Ceaușescu a dat apoi regimului o notă personală (chiar excesiv de personală), dar asta e o altă poveste. Dragnea însă aproape că reușise să impună o dictatură în plin regim democratic. Guvernând prin alții – întrucât, din motive de ordin judiciar, nu putea ocupa el însuși fotoliul de prim-ministru –, a reușit să-și subordoneze și guvernul, și parlamentul, și să lovească puternic temeliile statului de drept. Toate, dintr-un singur motiv: nu voia pentru nimic în lume să intre la pușcărie. Fusesse condamnat în primă instanță, dar, în așteptarea recursului și a deciziei definitive, s-ar fi bucurat, chipurile, de prezumția de nevinovăție (aici îmi permit să exprim

o părere personală: prezumția, în ce-l privește pe un condamnat în primă instanță, mi se pare a fi mai curând de vinovăție decât de nevinovăție). Nu asta e până la urmă problema. Problema e că, timp de trei ani de zile, pentru a-și rezolva strict o chestiune personală, Dragnea și-a făcut de cap cu România, demolând metodic justiția și așezând țara pe poziții opuse Uniunii Europene. Era, în fond, o aventură politică de natură să dăuneze chiar propriului partid, după cum au dovedit mai târziu evenimentele. Să pui mâna pe partid și pe guvern pentru a-ți rezolva probleme strict personale, așa ceva se vede mai rar (dacă s-o mai fi întâmplat vreodată). Propriul partid (cu câteva excepții) nici n-a crâcnit; dimpotrivă, s-a cufundat în cea mai abjectă slugărnicie. Au ajuns să-i spună „primă doamnă“ până și logodnicei liderului suprem, în perspectiva înscăunării la Cotroceni. După căderea marelui om (și aceasta într-o manieră inedită, de la președinția Camerei Deputaților direct la închisoarea Rahova) s-a descoperit și vinovatul pentru toată mizeria politică a ultimilor ani: evident, în persoana lui Dragnea. La fel ca în cazul Ceaușescu.

În tot răul a fost și o parte bună. Oamenii au început să se dezmeticească și să înțeleagă că democrația trebuie apărată în fiecare zi (și cu atât mai mult democrația atât de tânără și de

imperfectă precum cea românească). Grație lui Dragnea, spiritul civic, aflat multă vreme la o cotă foarte joasă în România (unde fiecare înțelege să se descurce pe cont propriu), a început să prindă consistență, dovadă marile manifestații de protest din București și din multe alte orașe, împotriva unei guvernări corupte și abuzive, anti-justiție și antieuropene.

Experimentul Dragnea s-a încheiat în chip lamentabil: și acesta e un punct câștigat pentru democrația românească. Însă faptul că omul acesta aproape a reușit să confişte România trebuie să dea de gândit. Nu suntem încă imuniizați împotriva derivelor autoritare.

Încheiere

FORMAL, ROMÂNIA ESTE O ȚARĂ în bună măsură occidentalizată, și nu de ieri, de alaltăieri, ci încă din secolul al XIX-lea. Românii sunt însă ceva mai puțin occidentalizați decât România. Instituțiile, legile, regulile, toate importate din Occident, se confruntă adesea pe terenul românesc cu tendințe și interpretări adverse, provenind din stratul anterior de civilizație. A fost o vreme când nimic nu părea mai natural în societatea românească decât ceea ce numim astăzi corupție. Era un obicei generalizat acela de a „cumpăra“ bunăvoința cuiva. „Mica corupție“ e și azi înfloritoare, oferind într-un fel o justificare și „marii corupții“. Chiar dacă medicul, sau funcționarul, sau oricine altcineva nu-ți cere nimic (se mai întâmplă și asta), tot îi vei lăsa o mică amintire (uneori destul de consistentă).

Occidentul crede în reguli (chiar dacă nici occidentalii nu le respectă întotdeauna). Românul este destul de sceptic în privința regulilor. Mizează mai mult pe raporturile de la om la om și pe capacitatea lui de a se descurca, cu reguli sau fără reguli. Parcurgând o istorie apăsătoare și imprevizibilă, și-a dezvoltat într-o măsură apreciabilă capacitatea de a se adapta la nevoie, dar și de a ieși din cele mai încurcate situații. E un mare descurcăreț românul! Măcar în această privință are o superioritate de netăgăduit față de omul occidental, a cărui mașinărie socială, bine pusă la punct, îl scutește de excesive eforturi de imaginație. Probabil din acest motiv mulți români își închipuie și cred sincer că sunt mai deștepți decât alte neamuri. Capacitatea de a se descurca este, fără doar și poate, o formă de inteligență. Nu este totuși singura formă și nici cea mai înaltă. Se poate dovedi chiar păguboasă atunci când, descurcându-ne, nu ne mai batem capul să dregem ceea ce nu funcționează. Ne vom occidentaliza oare până la capăt?

Poate că nici nu mai are rost să ne punem o asemenea întrebare. Nici Occidentul nu mai este ce-a fost. Ne îndreptăm cu toții, în ritm accelerat, spre o lume nouă, foarte diferită de lumea de până acum. Rămâne să dovedim cât suntem de pregătiți, și unii, și alții, pentru a înfrunta Marea Schimbare.

Cuprins

În loc de introducere	5
I Biologie sau cultură?	7
II Curioasa limbă română	11
III Caruselul modelelor	21
IV Arta amestecului	37
V Minorități	41
VI Suntem buni sau răi?	47
VII Din nou despre minorități	51
VIII Ne federalizăm?	57
IX Experimentul Dragnea	65
Încheiere	73

Din seria de autor
LUCIAN BOIA:

*De ce este România altfel?
Zece ani mai târziu*

*Întrebări fără răspuns
(sau cu prea multe
răspunsuri)*

*În jurul Marii Uniri
de la 1918:
Națiuni, frontiere, minorități*

*De la Dacia antică
la Marea Unire,
de la Marea Unire
la România de azi*

*Cum am trecut prin comunism
(2 vol.)*

*Un joc fără reguli:
Despre imprevizibilitatea
istoriei*

*Strania istorie
a comunismului românesc
(și nefericitele ei consecințe)*

Cum s-a românizat România

ISBN 978-973-50-4010-9

128 pp., 2013

S-a întâmplat la un moment dat ceva ieșit din comun. Miracolul Occidentului. Ar fi putut să nu se întâmple? Cine poate ști? S-a ivit o civilizație altfel decât celelalte, care a împins omenirea pe drumul unde se află astăzi.

Aroanța Occidentului a fost pe măsură. În raport cu „cei-lalți“, puterea lui a atins o cotă înspăimântătoare. Ne dăm seama astăzi că a fost doar o fază a istoriei. Dar a putut să pară – atât de mare ajunsese să fie distanța – că e un dat fundamental al unei umanități ierarhizate.

Instituțiile, legile, regulile, toate importate din Occident, se confruntă adesea pe terenul românesc cu tendințe și interpretări adverse, provenind din stratul anterior de civilizație. A fost o vreme când nimic nu părea mai natural în societatea românească decât ceea ce numim astăzi corupție. Occidentul crede în reguli (chiar dacă nici occidentalii nu le respectă întotdeauna). Românul este desul de sceptic în privința regulilor. Ne vom occidentaliza oare până la capăt?

Poate că nici nu mai are rost să ne punem o asemenea întrebare. Nici Occidentul nu mai este ce-a fost. Ne îndreptăm cu toții, în ritm accelerat, spre o lume nouă, foarte diferită de lumea de până acum. Rămâne să dovedim cât suntem de pregătiți, și unii, și alții, pentru a înfrunța Marea Schimbare. —LUCIAN BOIA

ISBN 978-973-50-7574-3

9789735075743